

pada marijanski himan moli se s dana na dan u Večernji crkvenog brevira. Dodamo li toj pjesmi Slava Ocu, imamo pjesmu s deset stihova, neku vrst pjesničkog dekaloga, psalna »na harfi s deset struna« (Ps. 32, 2).

Slike ljudske ruke izblijede, značajna slika Kraljice prema Evandjelju sja u vječno svježim bojama. Pjesme ljudskih harfi zamiru, ali pjesma Kraljice ostaje kao duhovna baština s neprolaznim vrednotama.

Kard. M. FAULHABER

LATINSKI, STAROSLAVENSKI ILI HRVATSKI?

Ovo je pitanje, gledom na dijeljenje sakramenata i blagoslovina, reskriptom Državnog tajništva Benedikta XV. od 17. IV 1921. No. 19.626 kod nas definitivno i legalno riješeno u prilog hrvatskog jezika. Na osnovu toga izdan je u Zagrebu 1929. Rimski obrednik u novom hrvatskom prijevodu, odobren dekretom SRC od 19. II 1930. Pripadnici narodnih manjina u Jugoslaviji mogu tražiti da im se sakramenti i blagoslovine dijele na latinskom jeziku, ali inače svi se svećenici u svim biskupijama SFRJ mogu, u smislu rečenoga reskripta, služiti hrvatskim obrednikom. Time su, za cijelo područje gdje se govori hrvatski, okrunjena regionalna nastojanja kroz mnogo stoljeća da se sakramentalno bogoslužje vrši na živom narodnom jeziku. To nastojanje logično proizlazi iz I poslanice sv. Pavla Korinćanima 14, 2-25, iz nastupa sv. braće Konstantina — Cirila i Metodija i njihove borbe protiv »hereze trojezičnika« i iz stvarnih pastoralnih potreba Kristovih vjernika. Nekim, i najvršnjim, liturgičarima našega doba (H. Schmidtu SJ i P. Radó OSB) ostala je ova činjenica potpuno nepoznata. Kako to pokazuje liturgijska konstitucija II Vatikanskog sabora cijeli katolički svijet dobio je danas dijelak onoga što mi u cjelosti imamo već stoljećima. Ne postavlja se, dakle, kod nas pitanje kojim jezikom treba dijeliti sv. sakramente i blagoslovine. Riječ je o sv. misi.

Postavimo li pitanje kojim jezikom valja kod nas služiti sv. misu u ekstremno-ekskluzivnom smislu, tada naš jasan i siguran odgovor glasi: niti samo latinski, niti samo staroslavenski, niti samo hrvatski. Kod nas imademo na području rimskog obreda biskupije u kojima se sv. misa služi latinskim

jezikom (Zagreb, Đakovo, Subotica, Banjaluka, Sarajevo, Mostar, Kotor, Hvar, Dubrovnik). U drugim biskupijama služi se sv. misa staroslavenskim jezikom (Pula, Poreč, Senj i Modruš, Split-Makarska, Krk). Posvuda, gdje Treći red sv. Franje imade svoje samostane i crkve, služi se u njihovim crkvama sv. misa staroslavenskim jezikom. Tako npr. i u samom Zagrebu, u župnoj crkvi sv. Franje Ksaverskog. U svim biskupijama, na čitavom području SFRJ, čita se i pjeva poslanica i evanđelje na hrvatskom jeziku. Prema najnovijem indultu Sv. Stolice vrše se i obredi sv. sedmice u biskupijama uz Jadran na hrvatskom jeziku. U tim se biskupijama, od Poreča do Kotora, kroz stoljeća liturgijsko pjevanje vjernika u misi bilo, a i danas je, na hrvatskom jeziku. Samo u krčkoj biskupiji, — osobito nastojanjem biskupa Mahnića, uz suradnju češkog slaviste prof. Vajsa — i misnik i vjernici u pjevanoj misi služe se staroslavenskim jezikom. I u onim biskupijama, gdje se sv. misa služi latinskim jezikom (osim Hvara i Dubrovnika), pjevaju vjernici, djevojački redovi ili zbor, na hrvatskom jeziku kod pjevane mise. Ali to nisu liturgijski misni tekstovi: ne pjeva se misa, nego pučke pobožne popijevke. One ponešto, možda, parafraziraju Ordinarij mise, a s Proprijem nemaju obično nikakove veze. Običaji su, dakle, vrlo raznoliki, a stanje je, gledano u cjelini, gotovo kaotično.

Kad bismo, tražeći izlaz iz ove situacije, predložili da se posvuda uvede latinska pjevana misa u kojoj se i misnik i vjernici služe samo latinskim jezikom, zaslužili bismo osudu sv. Pavla izrečenu I Kor 14, 11. Misnici bi tada vjernicima koji ne razumiju latinski bili barbari, jer bi se vjernicima u sv. misi obraćali na njima nerazumljivom latinskom jeziku. Ne bi li nas sv. Pavao pitao kako možemo tražiti od vjernikâ da ne samo slušaju ono što im mi u misi govorimo latinskim jezikom, nego da i od vjernika tražimo da oni govore i pjevaju njima nepoznatim i nerazumljivim latinskim jezikom? Ne bi li na našu adresu upratio pitanje: »nonne... insanitis?» (I Kor 14, 23). Ne bismo li se, u tom slučaju, pridružili »herezi trojezičnika« protiv koje su ustala sv. braća? Oni su, nakon duge borbe, uz mnoga pregaranja i žrtve, idejno pobijedili i svladali »herezu trojezičnika« koja je već onda bila idejno zastarjela, a u praksi obilježena ekspanzionističkim imperijalizmom i nacionalnom diskriminacijom. Rim je opetovano dao pravo i sv. braći i nama Hrvatima. Mi smo, jedini, na području rimskog obreda sačuvali, ono što su oni uveli i za što su se borili: živi jezik u misnoj liturgiji. Jezik, što su ga sv. braća uvela u litur-

giju, bio je tada živi slavenski jezik kojim su govorila sv. braća i koji su razumjeli njihovi vjernici u Moravskoj i Panoniji.

LATINSKI

Sve to ne bi bilo potrebno ponavljati nakon impozantnom većinom, tako reći jednoglasno, prihvaćene i sada već zakonito objavljene konstitucije *de sacra liturgia* II Vatikanskog koncila, koja ne samo u sakramentalnim obredima, nego i uopće u liturgiji i posebice u sv. misi otvara vrata živom narodnom jeziku u rimskom obredu. Ipak, jer se i danas još, i u svijetu i kod nas, čuju glasovi da treba ostati kod isključive, ili tako reći isključive primjene latinskog jezika u misi (osim čitanja evanđelja i poslanice) valja da obratimo pažnju na argumente kojima obrazlažu to svoje traženje. Pri tom, dakako, ne dolazi u obzir što netko misli ili želi, nego samo čime obrazlaže svoju misao i svoju želju. Sve to ima samo toliku vrijednost *quantum argumenta probant*.

Ne može se u prilog ekskluzivne latinštine u sv. misi pozivati na zaključak tridentinskog sabora »si quis dixerit... lingua tantum vulgari Missam celebrari debere... Anathema sit« (D 956). Jer *Tridentinum* nije time ni zauvijek, ni za ono doba, pod prijetnjom izopćenja iz Crkve, zabranio primjenu živog narodnog jezika u služenju mise. U naročitim, vrlo teškim okolnostima, izrečena je samo osuda onog nastojanja koje bi išlo za tim da se misa služi *samo i jedino* na narodnom jeziku, isključivši latinski jezik. U ono doba latinski je, u mnogo većoj mjeri nego danas npr. francuski ili engleski, bio opći diplomatski, naučni, međunarodni i zakonodavni jezik u čitavoj Evropi, pa tako i kod nas sve do 1848. Bio je to jezik »onih gore« u Crkvi i državi. Većina naroda i vjernika nije ni govorila ni razumjela latinski, osim možda koju — tu riječ koja se češće opetovala. Protestanti su, imajući samo bogoslužje riječi, sasvim logično u bogoslužje uveli živi narodni jezik, kojim je govorio narod (*vulgus*). Taj je jezik, nekako iz visoka i sa stanovitim omalovažavanjem, prozvan *lingua vulgaris*, jezik prostoga puka. U tim je okolnostima, nakon dugotrajne i burne debate, *Tridentinum* zaključio: »non expedire visum est Patribus, ut vulgari passim lingua Missa celebraretur« (D 946). I bez obzira na tumačenje riječi »passim«, koje je i danas sporno, sasvim je jasno da se ne radi o nekoj dogmatskoj ili nepromjenljivoj definiciji ili odluci, nego samo o administrativnoj mjeri koja se

tridentinskim ocima, odnosno njihovoj većini, činila prikladnom za tadašnje doba i za ondašnje prilike: »non expedire visum est patribus...«. Toj se administrativnoj mjeri bez većih trzavica pokorio tadašnji katolički svijet, već iz razloga jer je time bila podvučena oštra granica između protestantizma i katolicizma. Malo je tko pitao koje će to posljedice imati kod vjernika. Vjernici su imali naprosto biti *missae adstantes* (D 944). Vezala ih je dužnost da nedjeljom i zapovijedanim blagdanom budu *prisutni* kod mise, da *slušaju* misu, kako to i danas još kažu naši katekizmi, pa i can 1248 CIC: »Festis de praecepto diebus Missa audienda est«.

Usporedimo li s time propise i direktive liturgijske konstitucije II Vatikanskog koncila, vidimo već na prvi pogled koliko se toga promijenilo od 1563, pa i od 1917, kad je stupio na snagu današnji crkveni zakonik. Tu nema više govora o jednostavnom prisustvovanju ili slušanju sv. mise sa strane vjernikâ. To je stanovište, kao za naše i buduće doba neprikladno, neoportuno i nepravilno, zaslugom sv. Pija X, Pija XI, Pija XII i II Vatikanskog koncila, prevladano. Liturgijska konstitucija II Vatikanskog koncila govori sustavno o svjesnom, djelatnom i plodnom *sudjelovanju* vjernika u liturgiji (čl. 11) i o punoj, svjesnoj i djelatnoj *suradnji* vjernikâ u liturgijskim obredima (čl. 14). To se djelatno sudjelovanje vjernikâ u liturgiji očituje usklicima, odgovorima, psalmima, antifonama, kanticima, činima, kretnjama, držanjem tijela, kao i svetom šutnjom u stanovitim momentima (čl. 30). Koncil propisuje da se u novoj redakciji liturgijskih knjiga pomno pripazi na to da rubrike označe i onu dionicu u liturgijskoj funkciji koja pripada vjernicima (čl. 31). Naročito naglasuje koncil, nadovezujući na izjave i upute sv. Pija X, Pija XI i Pija XII, da vjernici ne smiju prisustvovati euharistijskom otajstvu sv. mise kao tuđinci ili kao nijemi gledaoci. Oni treba da doličnim shvaćanjem obredâ i molitava svjesno, pobožno i djelotvorno *učestvuju u svetom činu*, da budu poučeni Božjom riječi, da se okrijepe blagovanjem tijela Gospodnjega, da zahvaljuju Bogu i da ne samo rukama svećenika, nego zajedno s njime, prikazuju neokaljanu žrtvu prikazujući sami sebe (čl. 48). U tu svrhu određuje koncil da se misni obred tako preudesi da bude olakšano pobožno i *djelotvorno učešće vjernikâ* u služenju sv. mise (čl. 50).

Budući da je ovo sudjelovanje praktički nemoguće ako se misa u svojoj cijelosti služi latinskim jezikom koji je danas, a vjerojatno i za sva buduća vremena, vjernicima u njihovoj

golemoj većini nepristupačan i nerazumljiv, II Vatikanski koncil odustaje od ekskluzivne primjene latinskog jezika u služenju sv. mise. Premda je u čl. 38 § 1 liturgijska konstitucija postavila načelo da u »latinskim obredima« treba sačuvati latinski jezik, osim ondje, gdje postoji (ili će postojati) posebna povlastica (kao kod nas staroslavenski jezik na jadranskom području), ipak odmah u § 2 priznaje da će nerijetko upotreba narodnog jezika, ne samo u dijeljenju sakramenata, nego i u samoj sv. misi, biti vrlo korisna za vjernike. Stoga u narednim §§, kao i u čl. 40 i 54, daje upute u kojem opsegu i na koji se način ima uvesti živi narodni jezik u liturgiju i posebice u celebraciju sv. mise. Pri tom II Vatikanski koncil ne naziva više, poput Tridentinuma, živi narodni jezik *lingua vulgaris*, nego *lingua vernacula*. To je blaži i za naše doba bolji izraz nego *lingua vulgaris*. Jer ne radi se o nekom vulgarnom dijalektu, nego o književnom jeziku kojim danas govori i piše svaki iole civilizovani narod. Ako, dakle, na području »latinske Crkve« i posebice rimskog obreda latinski jezik i dalje zadržava stanoviti primat, ipak on danas više nije, ni na tom »latinskom« području, ekskluzivni liturgijski jezik. Ni u liturgiji uopće, ni u celebraciji sv. mise. Isticanje ekskluzivnosti latinštine u liturgiji nije više kriterij pravovjerja ni normativ pravog katolicizma ni *regula sentire cum Ecclesia*. To važi za čitavu Crkvu, a osobito za nas Hrvate. Naši Dalmatinci, primorci i otočani nisu zato katolici drugog ili trećeg reda jer nemaju latinsku, nego staroslavensku misu i jer u misi svoju dionicu ne pjevaju latinski, nego staroslavenski ili hrvatski.

Razlozi kojima se potkrepljuje ekskluzivnost ili quasi-ekskluzivnost latinskog jezika u sv. misi danas su potpuno zastarjeli. Donedavna smo ih prihvaćali i iznosili jer je to bila *sententia communis* od koje se bilo teško, pa i pogibeljno odvojiti a da se time ne padne pod sumnju necrkvenog duha. Nije to bio *assensus internus*, unutrašnje uvjerenje, nego vanjsko prihvaćanje, opetovanje onoga što su drugi rekli.

Možda je rijetko tko u naše doba tako jasno, sažeto i precizno iznio razloge koji govore u prilog ekskluzivnosti latinskog jezika u celebraciji mise, kao što je to učinio nadopat benediktovske opatije Beuron Dr. Benedikt Reetz u svojoj studiji »Die Zielsetzungen der liturgischen Erneuerung in der Gegenwart« (u zbirci P. E. v. Severus, Die liturgische Erneuerung, Liturgische Bewegung nach 50 Jahren, Maria Laach 1959). On je to učinio u obliku pitanja, upravljenih svima onima kojima je na

srcu liturgijska obnova. Pročitavši sve to upravio sam mu pismeni odgovor na njegova pitanja koja su bila tako zaoštreno sastavljena, da je bilo očito da nadopat Reetz smatra da se na ova pitanja ne može odgovoriti. Bila su puna ironije i sumnjičenja, sasutih na one koji bi »još uvijek« podržavali nastojanje da se onaj dio misne liturgije koji se odnosi na vjernike obavlja na živom narodnom jeziku. Ja sam mu, ipak, odgovorio. Mirno i stvarno, ne plašeći se problematike koju je on povezao s tim pitanjem. Ne mogu ovdje iznositi ni svih pitanja, ni mojih odgovora, nerijetko oblikovanih u obliku pitanja. Spomenut ću samo neka pitanja nadopata Reetza: »Zar se u doba, kad nestaje svake diskrecije, mora baš sve otkriti? Tko će nam dati pravilan, tačan i dovoljno sakralan prijevod liturgijskog teksta? Ne će li nekomu pasti na pamet da traži i prijevod misnog kanona? Ne će li tada gregorijanski koral biti osuđen da životari samo još u gdjekojem samostanu? Ne zaodijevaju li i primitivni narodi liturgijske funkcije u jezične formule što ih ne razumiju?«. Nadopat Reetz vrlo je uljudno odgovorio na moje pismo moleći me da pričekam koji mjesec dok dospije da mi dade stvaran i meritoran odgovor. Prošle su od onda 4 godine, ali taj je odgovor izostao. Shvatljivo. Sigurno je i sam uvidio da se ovakovim argumentima ne može braniti dalje postojanje ekskluzivne latinštine u liturgiji. Slično važi i za argumente koji su nedavno kod nas izneseni u tom pravcu. Latinski jezik treba da iz važnih razloga ostane službeni upravni i naučni jezik Rimske crkve, premda ni na tom području nije više ekskluzivan. To ne može ni biti kad je riječ o ekumeniskim razmjerima. U liturgiji može latinski i u tzv. latinskoj Crkvi zadržati samo djelimičnu, a nipošto ekskluzivno-totalitarnu poziciju.

STAROSLAVENSKI

U vezi sa staroslavenskim bogoslužjem postoje kod nas dva osnovna pitanja koja traže rješenje. Prvo se pitanje odnosi na one biskupije i crkve u kojima se danas bogoslužje vrši staroslavenskim jezikom. Ono glasi: treba li da vjernici u sv. misi sudjeluju na staroslavenskom jeziku, kako se to — osobito od vremena biskupa Mahnića — vrši u krčkoj biskupiji? Ili treba i kod staroslavenskog bogoslužja primijeniti načelo koje se primjenjuje kod latinskog bogoslužja, da ono što spada na

vjernike bude govoreno i pjevano živim narodnim jezikom, kako je to običaj u Splitu i u Zadru. Poštujući veliki ugled biskupa Mahnića smatramo, ipak, da i kod staroslavenskog bogoslužja valja ubuduće primijeniti isto načelo kao i kod latinskog. U pretpostavci, dakako, da staroslavenska redakcija Rimskog misala ostane arhaična, kakova je bila do sada. U tom se slučaju misa služi mrtvim jezikom koji je, doduše, sličan današnjemu živom hrvatskom jeziku, ali je ipak od njega toliko različit, da ga vjernici ne razumiju u potpunosti. I sve će ga manje razumjeti. Staroslavenski nije već čitavo tisućljeće *lingu vernacula*, živi narodni jezik, kojim vjernici mogu i treba da sudjeluju u sv. misi. Bez obzira, dakle, na časnu lokalnu tradiciju, staroslavenski jezik treba da u dionici koja se kod služenja sv. mise odnosi na vjernike, ustupi mjesto živom narodnom jeziku.

To je tačno isti slučaj kao kod obreda svete sedmice i kod dijeljenja sakramenata. Sve se to nekad, u davnoj starini, kad je staroslavenski hrvatske redakcije bio stvarno živi narodni jezik, obavljalo na crkvenoslavenskom jeziku. Kako se živi govoreni i pisani jezik dalje razvijao, tako je sve više prodirao u obrede dijeljenja sakramenata i u onu dionicu sv. mise koja spada na vjernike. Tako je, konačno, došlo do Obrednika i priručnika za aktivno sudjelovanje vjernika u sv. misi na hrvatskom jeziku. Taj je organski razvitak, glede mise, prekinut na Krku. Biskup Mahnić držao se tačno odredbe SRC od 18. XII 1906 (DA 4196/IV) da vjernici u misi koja se služi staroslavenskim jezikom imadu svećeniku odgovarati, i ono što pjevaju pjevati, samo na staroslavenskom jeziku. Prema istom dekretu (III) u crkvama koje uživaju privilegij staroslavenskog bogoslužja pjevana se misa i oficij smio slušati isključivo staroslavenskim jezikom: »exclusive paleoslavico idomate, quacumque seclusa alterius linguae immixtione«. Misnik se smio služiti samo misalom i oficijem štampanim glagolskim pismenima. Za vjernike je mogao biskup izdati priručnike na staroslavenskom jeziku, tiskane latiničkim pismenima, jer vjernici ne znaju čitati glagoljicu.

Kao i čitav ovaj dekret, tako su i ove odredbe dovodile do nemogućih situacija i nisu se mogle u cijelosti provesti. U senjskoj katedrali pjevali su kanonici, još za vrijeme prvog rata, »Rečet«, tj. večernju na velike blagdane, prema pučkim izdanjima sa Krka, štampanima latiničkim pismenima. Ali privatno su morali, uza sve to, moliti vespere i kompletorij iz

latinskog brevijara. Staroslavenske im vespere i kompletorij nisu vrijedile, jer nisu bile štampane glagolskim, nego latiničkim pismenima. Glagolskog, ni uopće staroslavenskog, časlova nema već stoljećima. Oni rijetki primjerci koji još postoje ne mogu se upotrebljavati jer je sedmični psalterij drugačije raspoređen, a ni kalendar već davno ne odgovara novom kalendaru. Velik dio propisa ovog dekreta, uopće govoreći, nije proveden, jer su propisi bili stvarno neprovedivi.

Novo izdanje staroslavenskog misala, u redakciji prof. Vajsa, tiskano je latiničkim pismenima. Odobreno je po SRC. 9. III 1927. (AAS 1927, 156). Time je Sv. Stolica odustala od zahtjeva da svećenik smije služiti staroslavensku misu samo iz misala štampanog glagolskim pismenima. Vjerojatno već nakon indulta Sv. Oficija 1960. mogu vjernici ne samo u latinskoj, nego i u staroslavenskoj pjevanoj misi, misni Ordinarij pjevati na živom hrvatskom jeziku. Ako je do sada postojala neka sumnja o tomu, nakon odredaba liturgijske konstitucije II Vatikanskog koncila otpada u tom pogledu svaka sumnja.

U gore navedenoj tački IV DA SRC 4196, gdje se propisuje da vjernici imadu u pjevanoj misi svećeniku odgovarati i pjevati samo staroslavenskim jezikom, kaže se: »Ubicumque populus Sacerdoti celebranti respondere solet, aut nonnullas Missae partes canere, id etiam non nisi lingua paleoslavica in Ecclesiis privilegiatis fieri licebit«. Dekret, kako se vidi, pretpostavlja djelatno sudjelovanje vjernika u pjevanoj misi pjevanjem *nekih* dijelova mise, koji spadaju na vjernike, ali to uzimlje kao izuzetni običaj, a nipošto kao normu koja proizlazi iz biti liturgije i iz strukture same mise, kako je to fiksirano u liturgijskoj konstituciji II Vatikanskog sabora. Od ovog nas dekreta dijeli šezdesetak godina. To je upravo ono razdoblje u kojem je polaganim razvitkom došlo do izražaja načelo sv. Pija X da vjernici treba, kad prisustvuju misi, mole i pjevaju misu, a ne drugo što. Dosljedna i razumna primjena ovog načela dovodi do toga da se vjernicima kod »tihe« mise dade u ruke misal na živom narodnom jeziku, kao normalni molitvenik za misnu pobožnost, a za pjevanu misu, osim toga, kantual s prijevodom i napjevima onih dijelova mise koje treba da vjernici pjevaju zajedno i izmjenično s korom.

Bilo je do sada različitih redakcija staroslavenskog misala. Ne bi li novo izdanje, koje će i onako, s više razloga, biti u skoro vrijeme potrebno, moglo biti priređeno u izrazitoj

hrvatskoj redakciji, koja bi bila nadahnutu današnjim hrvatskim književnim jezikom i njemu toliko bliza da bi je i misnik i vjernici bez teškoća razumjeli? Pokojni prepošt senjskog kaptola Josip Šnidaršić, časni starina i oduševljeni stari glagoljaš, imade najveće zasluge što je čitava senjska i modruška biskupija glagoljaška. Često mi se za mog službovanja u Senju tužio kako je teško razumjeti psalme i poslanice sv. Pavla u misnim obrascima. Vremenski i jezično odviše smo daleko odmakli od vremena i jezika kojim su govorili i sastavili liturgiju sv. Ćiril i Metodije, a da bismo mogli bez teškoća pravilno razumjeti staroslavenske misne tekstove.

Izrazita hrvatska redakcija staroslavenskog misala više je stvar klera, biskupa i Sv. Stolice, nego vjernika. Vjernike ne će smetati, bit će im čak draže, ako mjesto »Oče naš iže jesi na nebeseh« misnik pjeva: »Oče naš koji jesi na nebesima«, Ili, u predslavlju, mjesto »i togo radi s anđeli i s arhandeli«: »i toga radi s anđelima i s arhandelima...«. Zaista je žalosno što nije ni jedan Hrvat — glagoljaš priredio transkribirano izdanje staroslavenskog misala. Bilo bi, vjerojatno, u tom slučaju manje zamjerki tom izdanju. Ali nije tačno ako se kaže ili misli da nismo imali ljudi spremnih za taj posao. Bili su tu glagoljaši Fran Binički, Frančišković, Premuda, Milan Pavelić, Petar Brozičević, da samo njih spomenem. Izbor nije pao ni na jednoga od njih, ni na njihov kolektiv. Mi to možemo žaliti, ali ne smijemo ponovno pasti u istu pogrešku, pa neopravdano sebi samima dati svjedodžbu siromaštva.

Izrazita hrvatska redakcija staroslavenskog misala pridonijela bi, možda, tomu da se pođe ususret želji onih koji bi rado da se misa tako reći u svim našim biskupijama može služiti prema tom misalu, kako je to bilo predviđeno u dodatku ponesrećenog konkordata između Sv. Stolice i stare Jugoslavije. Upotreba dosadašnje redakcije staroslavenskog misala mislim da bi bila tuđa i kleru i vjernicima u našim gornjim krajevima. Jedva da bi što pridonijela aktivnom sudjelovanju vjernika u sv. misi. U doba Tridentinuma branio je tadašnji zadarski nadbiskup, rodom Talijan, glagolicu u svojoj nadbiskupiji time što je naglašavao da je ljudi i onako ne razumiju, kao što ni prosječni Talijan ne razumije latinski. Nerazumljivost je bila tada glavna značajka sakralnog jezika i liturgijskih funkcija uopće. Danas, u smislu liturgijske kohstitucije II Vatikanskog koncila, i molitve i čitanja i obred sv. mise, treba da budu

i misniku i vjernicima pristupačni, blizi i razumljivi. Izrazita hrvatska redakcija staroslavenskog misala bila bi, dakle, u duhu liturgijske konstitucije. To slijedi osobito iz čl. 21 i 50.

Pripomenimo, da prema čl. 91 treba u psalteriju, koji sačinjava glavni dio oficija i velik dio misnih obrazaca, provesti priličnu jezičnu reformu i u samom latinskom tekstu. Ne će se, dakle, nikakva načelna teškoća suprotstaviti spomenutoj novoj redakciji glagolskih liturgijskih knjiga. One, uostalom i nisu više »glagolske«, jer misal više nije štampan glagolskim pismenima, nego latiničkim. Dosljedna linija razvitka vodi do hrvatske redakcije staroslavenskog misala i brevijara, kao što je već davno imamo hrvatski obrednik, hrvatski lekcionarij i hrvatsku svetu sedmicu. Sve su se te hrvatske obredne knjige tijekom stoljeća razvile iz staroslavenskih obrednih knjiga. Samo je još misal (i brevijar), kao obredna knjiga kojom se služi misnik, zaostao u tom razvitku i — u različitim redakcijama — zadržao staroslavenski oblik našega jezika. Izrazita hrvatska redakcija staroslavenskog misala omogućila bi da se ispuni želja đakovačkog biskupa Strossmayera, zagrebačkog nadbiskupa Bauera, šibenskog biskupa Banića, apostolskog nuncija kardinala Pellegrinettija, prihvaćena i odobrena od pape Pija XI, da se ne samo ostali obredi, nego i misa u svim našim biskupijama služi na jeziku koji vjernici razumiju.

Ta bi redakcija utjecala i na novo izdanje staroslavenskog brevijara na koji imaju pravo svi svećenici današnjeg staroslavenskog liturgijskog područja kod nas. Tako bi oni dobili opet svoj brevijar i ne bi bili primorani da sami, *ex privata*, na svoju ruku, za određene dane sastavljaju staroslavenski oficij, a inače da se služe latinskim brevijarom, silom prilika napuštajući vjekovnu tradiciju prema kojoj su nekad molili časoslov na narodnom jeziku. Doduše u arhaičnoj formi, ali ipak na narodnom jeziku. Različiti su se dijelovi časoslova, psalmi i oficiji, kroz najmanje 500 prošlih godina, pisali i izdavali na hrvatskom jeziku. Ne samo na jadranskom području, nego i u samom Zagrebu. Ipak je časoslov u svojoj cjelini, poput misala, ostao staroslavenski, ne držeći korak s razvitkom jezika. To je i bio najglavniji uzrok zašto se glagolski časoslov već stoljećima ne štampa i ne upotrebljava.

Odgovor, dakle, na drugo pitanje koje se postavlja u vezi sa staroslavenskim bogoslužjem kod nas, glasi: proširenje sta-

roslavenske liturgije i na dosadašnje latinsko liturgijsko područje kod nas ne bi bilo opravdano ni poželjno ni s liturgijskih, ni s jezičnih, ni s pastoralnih gledišta, ukoliko bi jezik misala i brevijara ostao u zastarjeloj redakciji koja je bila dobra pred mnogo stoljeća, ali nije više danas, niti će biti sutra. Pitanje je svrsishodnosti da li da se izrazito hrvatska redakcija staroslavenskog misala (i brevijara) uvede posvuda kod nas, a ne samo u onim biskupijama koje imaju milenijsku tradiciju staroslavenskog bogoslužja. Možda se ne bi svatko mogao potpuno složiti s mišljenjem da o tomu ne treba u svećeničkim krugovima, a pogotovu javno, raspravljati, jer da takove rasprave više štete nego koriste. Korist i šteta takovih rasprava bitno ovisi o načinu kako se te rasprave vode: da li su mirne, stvarne, otmjene, ili žučljive, lične, neukusne; da li su mjerodavni razlozi ili diktati. Posljednju i odlučnu riječ imaju, razumije se, naši biskupi i Sv. Stolica. Ali nije neopravdano misliti da prethodno imaju i valja da imaju riječ i svećenici i vjernici. To je bilo predviđeno u dodatku konkordata Sv. Stolice sa starom Jugoslavijom. To za sva pitanja liturgijske obnove predviđa liturgijska konstitucija II Vatikanskog koncila na određeni način (čl. 25, 40, 3, 45). Pa i sam se koncil, i prije saziva i za vrijeme raspravljavanja, služio rezultatima rasprava stručnjaka, klera i vjernika. Kao što papa ima uza se zbor kardinala i kolegij biskupa, tako i biskupi imaju uza se svećenike namjesto apostolskog zbora (sv. Ignacije Ant. Ep. ad Magn. 6, 1, PG 5, 668), poput Božjeg senata i apostolskog zbora (sv. Ign. Ant. Ep. ad Trall. 3, 1, PG 5, 677). Mi smo svećenici dužni papu i biskupa poslušati, ali uz to imademo i pravo, često i dužnost, da kažemo ono što znademo i da skrenemo pažnju na različite momente koje, možda, ni biskup nije uočio. Razumije se, stvarno, s poštivanjem crkvenog autoriteta, bez diktatorskih pretenzija. I ne samo diskretno »u četiri oka«, nego i javno, kad je stvar od općeg interesa i kad to prilike zahtijevaju. Šutnjom, od straha iz računa, ili pod prisilom, nikad se ne može ništa riješiti. Šutnja se obično nalaže, kako to uči povijest i svakidašnja praksa, da se smire strastvenom polemikom uzbuđeni duhovi, ili da se spriječi primjena »*audiat et altera pars*«, a osigura ispunjenje vlastitih želja, bez obzira na stvarne razloge: *sic volo, sic iubeo, stet pro ratione voluntas*.

HRVATSKI

Naša su nas razmatranja o latinskom i staroslavenskom bogoslužju kod nas dovela do rezultata da za naše prilike nije prihvatljivo ekstremno rješenje isključive primjene latinskog ili staroslavenskog jezika u služenju sv. mise. Na dosadašnjem području latinske liturgije treba iz liturgijsko-pastoralnih razloga, u smislu direktiva liturgijske konstitucije II Vatikanskog koncila, ono što spada na vjernike, ili se na njih izrijeком odnosi, u misama *cum populo*, biti na hrvatskom jeziku. Ono, što spada isključivo na misnika, a ne odnosi se na vjernike, može ostati latinski. Isto vrijedi, *mutatis mutandis*, i za dosadašnje staroslavensko liturgijsko područje. Uz primjedbu, da je poželjna izrazito hrvatska redakcija dosadašnjeg staroslavenskog teksta čitavog misala (i brevijara). Preostaje još da *in concreto* vidimo što u misalu spada isključivo na misnika (i ministre), a ne odnosi se na vjernike, i u drugu ruku, što spada na vjernike ili se na njih izrijeком odnosi.

Isključivo na misnika spadaju sve one molitve koje misnik izgovara u svoje lično ime, a ne u ime zajednice vjernika. Te su molitve od reda vrlo kasno dodane. Redovito su sastavljene (čitave ili djelimice) u jednini, u prvom licu. To su tzv. pristupne molitve, zapravo misnikova priprava za celebraciju. Zatim molitve prije i poslije čitanja evanđelja, kod prikazivanja kruha i vina, incenzacije oltara, pranja ruku, misnikove molitve neposredno prije pričesti, kod pričesti i iza pričesti, molitva *Placeat tibi sancta Trinitas* i posljednje evanđelje Iv 1, 1-14, kojim se uvodi misnikova zahvala nakon celebracije. Prema gore postavljenom načelu sve to, ali i samo to, može ostati latinski (odnosno staroslavenski) u misama *cum populo*, bile one čitane ili pjevane. U čitanim misama *sine populo* može misnik i sve ostalo moliti latinski, odnosno staroslavenski.

Na vjernike i zbor pjevača koji predvodi pjevanje vjernika, spada Introit kod misnikova ulaza u crkvu, Gradual, Traktus, *Alleluia*, Sekvencija, antifona (s psalmom) kod prikazanja i pričesti. Zatim, uz možebitnu misnikovu ili đakonovu intonaciju, *Kyrie eleison* (ako ostane u današnjem obliku), Slava, Vjerujem, Jaganjče Božji.

Izmjenično s misnikom, odnosno đakonom, mole vjernici molitvu vjernih kad bude uvedena, odgovarajući vjerojatno »Gospodine smiluj se«, »oslobodi nas, Gospodine«, »molimo te,

usliši nas«, ili slično, a kod pojedinih zaziva možda i »moli za nas«. Misnik moli, iza kanona, Oče naš u ime svih vjernika, a oni mu odgovaraju na završetku »Oslobodi nas od zla«.

Misnik se obraća vjernicima pozdravom »Gospodin s vama«. Oni mu odgovaraju »I s duhom tvojim«. Isto ih tako poziva poslije prikazanja »Molite braćo« i oni mu (danas na ministrantova usta) odgovaraju. Prije predslavlja poziva misnik vjernike da uzdignu srca Gospodinu i da mu dadu hvalu. Iza svoje pričesti dijeli im sv. pričest, a na kraju ih blagosilje.

Čitanja u Sv. Pisma već i do sada bila kod nas u pjevanim misama na hrvatskom jeziku. Samo je bilo propisano da se najprije čitaju latinski (staroslavenski). To se ubuduće ne će više prakticirati. Dovoljno će biti, kako je to i logično, samo čitanje na narodnom jeziku. Jer ta su čitanja upravljena vjernicima, a ne zidovima.

Sve tri dnevne molitve u misi, kolekta, tzv. tajna i popričesna, kao i molitva *super populum* u korizmi, izrijeком se odnose na vjernike. Uvijek su sastavljene u množini. Isto tako i predslavlja kojima se uvodi misni kanon.

Sve ovo što smo naveli da spada na vjernike ili da se na njih izrijeком odnosi, ako to i ne mole oni sami, nego misnik, trebalo bi da se vrši na živom narodnom jeziku — ukoliko želimo da vjernici svjesno, s razumijevanjem, pobožno i dje­latno sa svećenikom sudjeluju u sv. misi, kako to želi litur­gijska konstitucija II Vatikanuma.

Tako je, ili slično, bilo u starom Zagrebu, kako to svjedoči Citara oktokorda i *missa cantata lingua Croatica* za vrijeme sinoda što ga je 1570, nakon svoga povratka s tridentskog kon­cila, održao biskup Juraj Drašković. Tako je bilo u Bosni, prema svjedočanstvu bosanskih franjevaca i još sačuvanih bo­goslužnih knjiga. Tako je i danas u većem dijelu Dalmacije, gdje svjedočanstva sežu sve do 15 i 14 stoljeća. Trećem zadar­skom izdanju priručnika za litur­gijsko sudjelovanje vjernika u pjevanoj misi, izdanom 1913, trebalo bi slijediti novo izdanje uz dodatak novih misnih obrazaca, u novoj jezičnoj redakciji, prilagođenoj današnjem živom hrvatskom jeziku. Taj je pri­ručnik sastavljen hrvatskim jezikom kojim su kroz prošlih sto godina govorili Dalmatinci prije ujedinjenja koje je uslijedilo

1918, a dijelom govore i danas. Poštujući ove tradicije mislimo, ipak, da novo izdanje treba prilagoditi današnjem hrvatskom književnom jeziku. Svaki naš kraj, svaka biskupija, ima svoje tradicije. Ali kao što se ne možemo u Zagrebu vratiti na kajkavsku Citaru, tako će, vjerujem, i Dalmacija, s pravom ponosna na svoju 600 i 700-godišnju tradiciju, za volju jedinstva žrtvovati zastarjeli regionalno-lokalni jezični karakter ovog priručnika da on može postati, uz potrebitu novu redakciju teksta i notaciju, jedinstveni priručnik ili kantual za sudjelovanje vjernika u pjevanoj misi u svim hrvatskim biskupijama i crkvama.

Mnogi pitaju, šta će biti s našim pučkim pobožnim popijevkama. Ni tu ne treba poći ekstremnim putem. Pučke pobožne popijevke, ukoliko odgovaraju crkvenom duhu, dijelovima sv. mise i liturgijskom danu, mogu se, prema uvedenom običaju, pogotovu isprva, pjevati kod »tihih« misa *cum populo*, kao neka klosterneuburska *Betsingmesse*, izmjenično sa svetim čitanjima i misnikovim glasnim molitvama na hrvatskom jeziku. Dionica vjernika kod takovih čitanih misa, koje naumice zovemo »tihnima«, sastojala bi se u pjevanju pučkih popijevaka koje parafraziraju misni Ordinarij i Proprij. I kod pjevanih misa mogla bi se umetnuti koja, ta pučka popijevka, ali samo nakon otpjevanog čitavog misnog Ordinarija i Proprija, kako to propisuju liturgijski propisi i kako to predviđa čl. 118 liturgijske konstitucije. U tom će pravcu biti potrebna ozbiljna i korjenita reorijentacija našega klera, crkvenih glazbenika i pjevačkih zborova. Bilo bi u osnovi nepravilno *via facti* zadržavati, uvoditi ili htjeti »legalizovati« pjevanje pučkih pobožnih popijevaka u pjevanoj misi *mjesto liturgijskog teksta*. Sudjelovanje vjernika u pjevanoj misi ne sastoji se, u smislu zaključaka II Vatikanskog koncila, u tomu da vjernici pod misom budu zabavljeni pjevanjem pjevačkog zbora ili zaposleni pjevanjem pučkih popijevaka. To nije liturgijska, nego pučka pobožnost koja, možda, ide uporedo s misnom liturgijom, ali nije njezin sastavni dio. Misnik i vjernici treba da idu *istim* tračnicama, a ne da jedni idu drumom, drugi šumom. Pjevanu i svečanu misu, i uopće svaku misu *cum populo*, ne služi *samo* misnik »u ime« vjernika, uz propisanu asistenciju, nego *zajedno* s prisutnim vjernicima koji u sv. misi djelatno sudjeluju usklikima, odgovorima, psalmima, antifonama, pjesmama, činima i kretnjama, a za vrijeme konsekracije svetom šutnjom (čl. 30 liturgijske konstitucije).

U tom je pravcu očita velika razlika gledišta s kojeg je polazio Tridentinski crkveni sabor pred 400 godina i II Vatikanski koji se sada održava. *Tridentinum* priznaje da sv. misa sadrži veliku pouku za vjerni puk, pa određuje da dušobrižnici nedjeljom i blagdanom kod sv. mise rastumače vjernicima nešto što se čita u misi, osobito značaj sv. žrtvene tajne (D 946). Sasvim je drugačiji stav zauzeo II Vatikanski koncil. U čl. 33 veli liturgijska konstitucija: »premda je liturgija u prvom redu štovanje Božanskog veličanstva, ipak ona sadrži i mnogo pouke za vjerni puk«. U odnosu prema vjernicima za *Tridentinum* je sv. misa pouka, a za *Vaticanum II* aktivno sudjelovanje vjernika sa svećenikom pjevanjem, molitvom i činima. Stoga je razumljiv i različit stav, odnosno napredak, II Vatikanskog koncila glede liturgijskog jezika prema stavu *Tridentinuma*. Drugi Vatikanski koncil zauzeo je u tomu načelno i bitno isti stav s kojega su polazila sv. braća Ciril i Metodije pred 1100 godina. Nisu oni uveli slavensku liturgiju zato jer bi smatrali da sv. misa sadrži pouku za vjernike. Didaktičnu funkciju ima homilija, kateheza, propovijed, a sv. misa ima, i gledom na vjernike, u svojoj cjelini, sasvim drugačiju funkciju. Premda nije bio liturgičar, i premda je relativno malo govorio o liturgiji, pokojni profesor Grivec od prvog je početka pravilno isticao da je motiv zašto su sv. braća uvela slavensko bogoslužje kod Slavena bilo Konstatinovo uvjerenje o »pradjedovskom dostojanstvu« svih naroda koji su pred Bogom ravnopravni i koji treba da vrše bogoslužje vlastitim jezikom. Kod uvođenja slavenskog jezika u bogoslužje vodila je sv. braću liturgijska, a ne didaktička misao.

Ta je misao, nakon dugotrajnog zamračenja i mnogih peripetija, morala jednom doći do izražaja i u cijeloj crkvi. Neposredno pred izbijanje drugog svjetskog rata posjetio sam u Steyeru profesora Mihaela Blümlhubera, skulptora malih, ali prekrasnih umjetnina, izrađenih nožem i dlijetom, u kromovu čeliku. Osobito su me se dojmila dva njegova rada: »Evanđelje« i »Budućnost čovječanstva«. Oba rada izriču, na različit način, istu misao i viziju: mir među ljudima. Budućnost čovječanstva sastoji se u Kristovu križu, a može i mora se postići time da se dade svakomu njegovo. Blümlhuberovo »Evanđelje« samo je pravokutna čelična ploča koja je u sredini morala raspucati, jer je morala popustiti pritisku odozdo, otkale se kroz čeličnu ploču na svijetlo dana probilo pomno izrađeno cvijeće. Unutrašnja snaga ovoga krhkoga cvijeća bila je jača od krute sile naoko neprobojnog čelika.

Naši su pjesnici rekli da smo mi Hrvati golubinje čudi. Ipak smo, uza svu tu »golubinju čud«, svojom upornošću sve do sada jedini na području rimskog obreda zadržali divnu baštinu sv. braće: narodni, živi narodni jezik u liturgiji. Na tridentskom koncilu branio je tadašnji zagrebački biskup i tadašnji zadarski nadbiskup (premda Talijan) djelimičnu primjenu narodnog jezika u misi. Danas se misao i zahvat sv. braće uvođenjem narodnog jezika u liturgiju općenito smatra opravdanom i providencijalnom. To je pokazala i liturgijska konstitucija II Vatikanskog koncila. Na neke važne formulacije u toj konstituciji bitno je utjecao energični istup nekih naših biskupa, upravo u pitanju liturgijskog jezika. Okupimo se dakle svi, pa zajedno s našim biskupima poradimo oko toga da se propisi i direktive liturgijske konstitucije, osobito što se tiče liturgijskog jezika, kod nas tako primijene da u budućnosti Hrvati mogu, u shvatljivoj simbiozi s latinskim i staroslavenskim na čitavom svom području, u onom dijelu misne liturgije, koji spada na vjernike i koji se na njih izrijeком odnosi, i misno bogoslužje vršiti na živom hrvatskom jeziku. To bi, u ovom pitanju, trebala da bude *prima lex*. Tome treba podložiti sve ostalo. Budemo li složni, nema sumnje da će Sv. Stolica udovoljiti ovoj želji hrvatskih katolika, svećenika i biskupa:

Quae dedit princeps, dabit ipsa semper

Roma salutem.

Dr DRAGUTIN KNIEWALD

UPOTREBA ZVONA U LITURGIJI

U prvom ovogodišnjem broju »Službe Božje« netko je upravo upit uredništvu o **zvonjenju**: što o tom kažu liturgijski zakoni, ili, ako ne kažu ništa, što je prikladno i pravilno. Na taj upit uredništvo je ukratko odgovorilo. Uzimljem tu prigodu, da malko opširnije progovorim o upotrebi zvona u liturgiji. Ona, ako i nisu bitno potrebna za vršenje službe Božje, svakako su veoma korisna. Zato ih i ima svaka kršćanska crkva. Crkva bez zvonika i bez zvona jest kao turska džamija ili židovska sinagoga ili budistička pagoda. — Prije svega: